

7. DE VIOLÈNCIES, PERIFÈRIES, UTOPIES I ACCIONS: EINES D'EDUCACIÓ PER LA PAU I NOVIOLÈNCIA LLEGADES PER JAUME BOTEY

Cécile Barbeito

Investigadora de l'Escola de Cultura de Pau

Introducció

Violència, poder, perifèria, utopies, moviments socials, educació són paraules recurrents en els escrits de Jaume Botey. Les seves anàlisis, els seus articles, les seves intervencions mostren una mirada analítica i crítica amb molts factors de la violència estructural. Alhora, la seva pràctica, tant des de l'àmbit de l'educació com del compromís comunitari com de la incidència, fan de Jaume Botey un autor i un actor rellevant per l'educació per la pau. Hi descobrirem una mirada de l'Educació per la pau macro, molt pendent de les violències estructurals, però alhora "des de baix", amb una preocupació infinita per no deixar-se ningú enrere, per rebutjar els abusos de poder i per ser inclusius amb les opinions diferents.

La relació de Jaume Botey amb el món educatiu prové tant del seu interès com de la seva praxis. Sent professor de l'institut Torras i Bages de l'Hospitalet del 1968 al 1975, va poder complir el que deia que era la seva vocació, fer de mestre. En tant que professor d'Història a la Universitat Autònoma de Barcelona del 1975 al 2010, va promoure el coneixement de la història moderna i dels moviments socials entre l'estudiantat universitari. De 1989 al 91 sent director de l'Escola de Mestres Sant Cugat, va impulsar la innovació. També va impulsar un agermanament amb l'Escola de Mestres d'Estelí a Nicaragua l'any 1989.

Paral·lelament, com a regidor d'ensenyament de l'Ajuntament d'Hospitalet entre 1979 i 1983, va fer l'impossible per a alfabetit-

zar i escolaritzar infants –impulsant la construcció o rehabilitació de 72 escoles– i d'adults –creant l'escola d'adults del barri de Can Serra, una de les primeres de l'Estat espanyol–. Com ell mateix considerava, l'educació, però, no passa només pels canals formals, i tota la seva experiència comunitària a les barraques de Camp de la Bota, a Barcelona, i de la Casa de Reconciliació, de nou, a Can Serra, eren experiències educadores per a tota la comunitat. Així, la seva aportació en l'àmbit educatiu ha estat significativa tant en l'àmbit formal com en l'àmbit comunitari, a diverses edats (adolescència, joventut i adults), i des de la docència fins a la gestió d'institucions educatives.

Alhora, el seu compromís amb l'activisme de pau també és incontestable, des de la creació de la Casa de Reconciliació a Can Serra de l'Hospitalet als anys '70, que va acollir als primers objectors de consciència de l'Estat i va organitzar-ne el primer servei comunitari alternatiu al servei militar, fins a la participació significativa en la Plataforma Aturem la Guerra, i la denúncia de la violència armada en molts contextos, en especial la d'Irak a inicis dels anys '90.

Aquest recull de les innumerables iniciatives que va impulsar o a les que es va sumar en Jaume Botey, però, dibuixa un retrat fred, massa poc fidel al que va significar en Jaume Botey per a un munt de persones i col·lectius. En Jaume Botey era infinitament humà, bondados, càlid i humil. Així ho demostren algunes de les anècdotes que expliquen persones que li eren més o menys properes, i que és rellevant rescatar per comprendre la seva pràctica com a educador per la pau en el dia a dia. En compartim només una, lligada al món educatiu:

Maria Villanueva, docent i companya de despatx a la UAB, relata com *"En Jaume no ha estat un professor "modern". No feia servir powerpoints ni pantalles digitals. Ni tan sols les velles transparències. Però el despatx va ser sempre escenari d'una desfilada d'alumnes que seguien els seus cursos, sovint amb devoció, i que estaven delerosos de contribuir a canviar el món. I omplien el passadís, asseguts a terra, tot esperant que ell pugés després de la classe per comentar un treball o per continuar el debat que s'ha-*

via encetat a l'aula.... No era un professor benèvol, ans el contrari. Però transmetia saviesa, seguretat i sobretot, moltíssima credibilitat. I, cosa admirable, en Jaume va estar molt present a les interminables assemblees dels estudiants, on de manera discreta, els ajudava a concretar objectius, a modificar estratègies, a pactar...mentre la resta dels professors que hi érem, aviat perdíem la paciència i retornàvem als nostres despatxos. Ell va ser molt important en moments de crisi, fent de pont quan les protestes dels estudiants es portaven a límits difícils de sostenir i el diàleg semblava impossible.” (Villanueva, 2018, p.7)

Tot plegat fa d'en Jaume Botey un impulsor, de facto, de l'educació per la pau. Les principals aportacions de Jaume Botey a l'Educació per la pau es troben especialment en l'àmbit de l'educació per la pau macrosocial, és a dir, en la denúncia de les violències estructurals i en la invitació a l'acció. Sovint, en educació per la pau, l'èmfasi es posa en la *resolució* de conflictes (Fisher i Ury, escola de Harvard, comunicació no violenta, pràctiques restauratives), més que no pas en la *transformació* de conflictes (Ledersch, Galtung). Aquesta transformació dels conflictes implica incidir en les violències subjacents, sovint estructurals, dels conflictes.

El rebuig i la transformació de les violències és central per a la tasca educativa també. Malgrat que per algunes persones, aquest enfocament pot semblar massa ambiciós, poc realista o poc aterrat a la realitat dels centres educatius, comunitaris o moviments educatius no formals, hi ha molts canals que constitueixen oportunitats per a fer-ho (metodologia d'Aprenentatge-servei, aprenentatge per projectes, últimes lleis educatives que apelen a l'emprenedoria també emprenedoria social i política), voluntariat, activisme, entre d'altres.

L'objectiu d'aquest article és fer operatiu el pensament de Jaume Botey en matèria d'educació per la pau per tal de crear-ne eines útils per a l'acció. No només es veurà que els seus pensament i praxis són molt rellevants per a l'educació per la pau, sinó també molt aplicable.

Per a fer-ho, l'article parteix de l'anàlisi dels escrits de Jaume Botey, per a contrastar-los amb teories de l'educació per la pau. Al llarg del text, perquè sembla que també és una constant en els seus pensaments, també s'ha mirat de ressaltar les dicotomies, els dilemes que, des d'un punt de vista gens dogmàtic, Botey ressalta com a preguntes obertes per a incitar a la reflexió i al desenvolupament del propi criteri.

Com s'argumentarà en diferents moments, tot i que no sol citar gaires autors referents de l'educació per la pau o de la noviolència, exceptuant Paulo Freire i Lluís Maria Xirinacs, Botey aporta reflexions – potser intuïtives, sens dubte rellevants – per l'educació per la pau. Així, s'analitza quines són les principals aportacions de Jaume Botey en els seus articles i en la seva pràctica de vida. Aquestes aportacions, s'agrupen en tres blocs, en primer lloc, el de l'Anàlisi de la (violenta) realitat; en segon lloc, el de les utopies per un futur improbable; i, per acabar, el de l'acció. A cadascun d'aquests tres apartats, s'ha mirat de recollir aquestes aportacions en instruments útils per a la reflexió i l'acció per la pau, i que poden ser utilitzats en entorns educatius o d'activisme. Com ressalta Villanueva (2018, p.4), "Aquest era l'estil d'en Jaume: anàlisi de la realitat, acció".

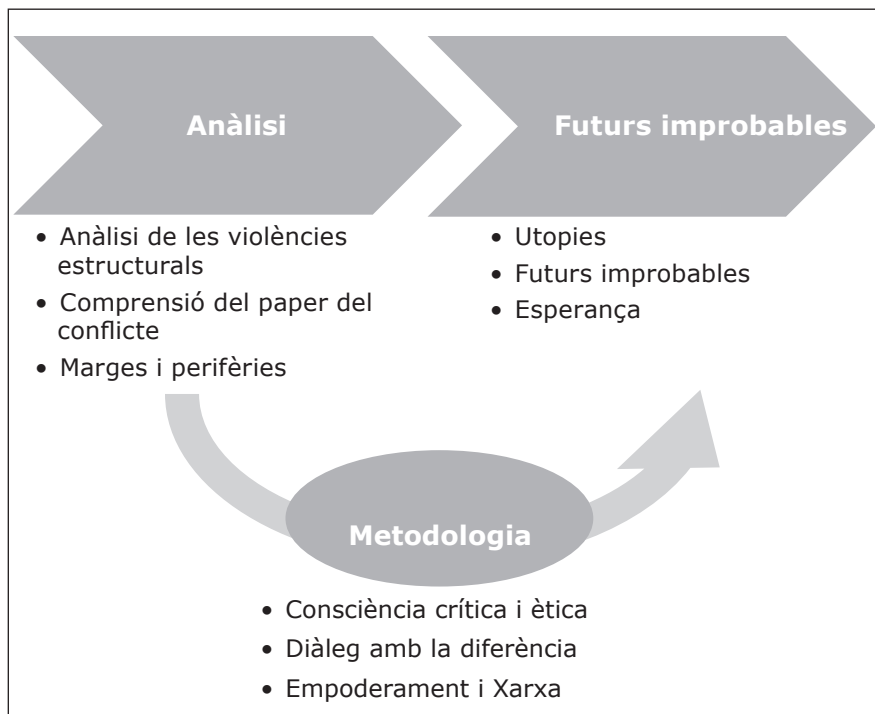
Anàlisi de la (violenta) realitat

Un fonament de l'Educació per la pau és detectar i denunciar les violències existents a la societat per tal de fer-les visibles i buscar-ne alternatives.

Denúncia de les violències estructurals sobre les persones:

Per a detectar les violències, sovint s'utilitza el marc conceptual de Johan Galtung (2003), que distingeix la violència directa (que es dona directament entre persones o grups, i que sol concretar-se en violència física, verbal o psicològica), l'estructural (la que forma part de les estructures econòmiques, socials i polítiques, i que sol concretar-se en lleis, normes polítiques o pràctiques que són discriminatòries per algunes persones o col·lectius), i la cultural (constituïda pel conjunt de missatges que justifiquen o ba-

Figura 1. Principals aportacions de Jaume Botey en el camp de l'educació per la pau

Font: Elaboració pròpia inspirada en textos de Jaume Botey.

nalitzen la violència, i que es pot concretar en pel·lícules, himnes, cançons, acudits, etc.).

La denúncia a les violències estructurals ha estat una constant en els escrits de Jaume Botey, sigui lligada als factors que porten a un conflicte armat, sigui en institucions internacionals com l'FMI o el Banc Mundial que promouen polítiques que empobreixen països del sud. La recomanació de Botey és de no fer anàlisis que atribueixin els conflictes armats a causalitats superficials, sinó que se n'identifiquin totes les causes, inclosos els motius econòmics, i alhora tenir en compte les conseqüències que impliquen aques-

tes violències sobre les poblacions, no només en els sistemes polítics o econòmics dels Estats:

"[E]ls conflictes armats, són una de les constants de l'esdevenir de la història, i (...) si volem que l'escola eduqui per la pau, han de ser tractats molt meticulosament i globalment. Doncs en la majoria de textos no s'expliquen les causes de fons, que acostumen a ser raons econòmiques. S'insisteix en la vessant externa, les raons polítiques. La lectura que es fa és que tenen autonomia respecte de la vida de les poblacions. No es parla del militarisme, de la despesa en armament, de les possibilitats d'evitar la guerra des del diàleg. Tampoc apareixen els efectes socials de sofriment, gana, morts, destrucció. Quasi només hi ha resultats polítics i posteriors acords de pau. Hi ha com una implícita acceptació que la lògica inevitable de la història és la guerra i que les víctimes són sempre efectes "colaterals". (Botey, 2012 citat a Pujol, 2019, p.68)

Visió "des de baix": En tant que professor d'Història de la Cultura i la Història dels Moviments Socials, Botey argumenta que la mirada aplicada a la violència estructural i als conflictes ha de fer-se des de baix. De la mateixa manera que la historiografia no es pot basar en la visió dels governants i dels reis, sinó que ha d'incorporar la realitat de tota la població i dels moviments organitzats des de baix, l'anàlisi de la realitat actual ha de tenir en compte les persones als marges. "Marges", "perifèria", "diàspora", són paraules freqüents dels seus escrits, així com el Llegat Jaume Botey defineix com un dels seus eixos transversals "la centralitat pels marges: els exclosos, per les persones oblidades, pobres, marginades, explotades, sense drets, per totes les persones invisibles."

En aquest punt, aportacions influents de l'educació per la pau no es posen d'acord. D'una banda, algunes metodologies com la democràcia profunda consideren que és cabdal tenir en compte les opinions de les minories perquè contenen una visió alternativa molt valuosa - la saviesa de les minories (*wisdom of the minority*) -, no condicionada pels privilegis que atorga formar part de la majoria. D'altra banda, altres aportacions rellevants de l'àmbit de la

pau, en canvi, posen l'èmfasi en que és més estratègic incidir no tant en les persones de baix, que tenen poca influència, sinó en les persones organitzades, que poden exercir influència tant sobre les bases com sobre els dirigents (Lederach, 1998) o bé directament sobre les persones clau, les que prenen les decisions (CDA, 2013). Botey no és aliè a aquest dilema, quan descriu com el fet d'intervenir per revertir el barraquisme al camp de la Bota generava contradiccions: *"Una cosa semblant a la contradicció entre assistencialisme i lluita pel canvi de les estructures polítiques. Jo sabia, des de la meua presència entre els gitanos, que tota intervenció social suposa una contradicció. Calia lluitar contra el barraquisme però en el moment immediat, els habitants de les barraques necessitaven feina, atenció mèdica, educació, transport. Socórrer les necessitats immediates no està en contradicció amb el treball polític."* (Botey, 2019, p.17)

Efectivament, l'acció des de baix, la intervenció amb persones excloses i invisibles es pot fer amb una voluntat empoderadora, de conscientització política en paraules de Freire. Però si el que es busca és una transformació de les estructures econòmiques i polítiques, fer-ho des de la incidència en persones que tenen poca capacitat d'incidència pot fer el camí molt més llarg, segurament més injust en el curt termini, però probablement amb més èxit d'aconseguir cap mena de canvi econòmic, polític o social en el mig termini. Es tracta d'un dilema, doncs, que des del pragmatisme no està resolt, però en el que Botey es posiciona clarament, des d'una perspectiva ètica i militant, amb "els de baix".

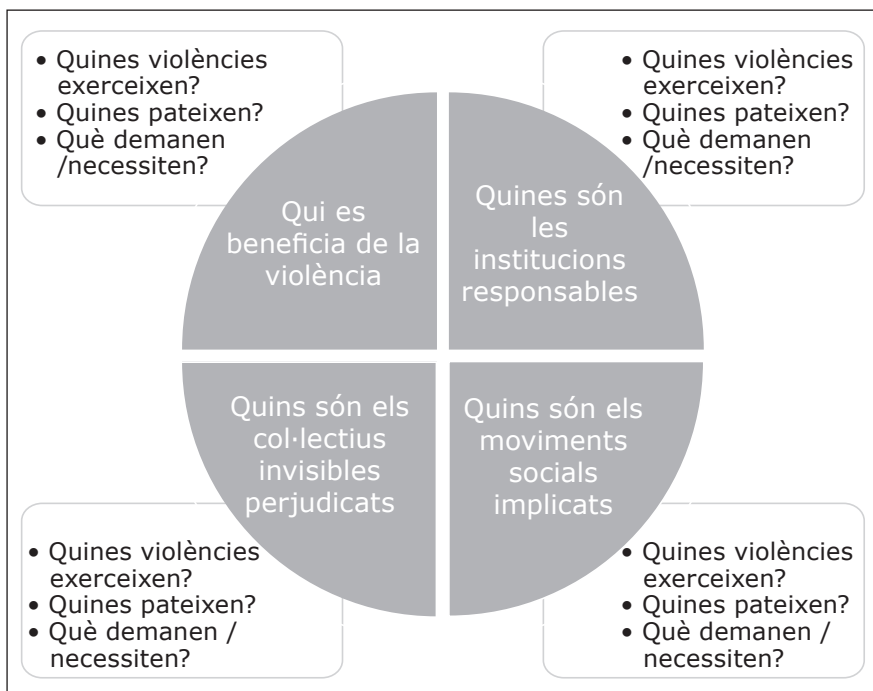
Defugir del poder: Aquesta voluntat d'estar al costat dels i les de baix ha estat una constant en la vida de Jaume Botey en el fet de mantenir-se al marge del poder. Va defugir de ser catedràtic a la UAB i va ser expulsat de diversos partits d'esquerres per preferir ser fidel als seus valors de pluralisme i d'estar a prop de la base abans que a l'estructura del partit. Així ho recull quan afirma *"Amb el temps, les institucions tendeixen a l'esclerosi i a convertir l'esclerosi en llei. Les cúpules acostumen a segrestar per a si mateixes el poder que haurien de tenir sempre les bases."* (Botey, 2008, p.14)

Proposta educativa per a analitzar la (violenta) realitat:

Un dels aprenentatges que podem interpretar de les reflexions de Jaume Botey és que, a l'hora d'analitzar la violenta realitat, es poden identificar quatre tipus d'actors, sobre els quals reconèixer-ne els interessos (què demanen) i necessitats i (què necessiten) així com les actituds (quines pràctiques fan servir) (veure Fig.2). Aquests quatre tipus d'actors serien:

- Quins són els actors que conformen el **col·lectiu de baix**, els que més pateixen una situació de violència, a qui s'està trepitjant els drets i que sovint són invisibilitzats; Des d'un punt de

Figura 2. Anàlisi de la violència exercida i patida per 4 tipologies d'actors

Font: Elaboració pròpia inspirada en textos de Jaume Botey.

vista educatiu, identificar els col·lectius de baix ha de servir per a ser capaços d'identificar problemàtiques que afecten a la societat o l'entorn de l'alumnat (situació d'aprenentatge (LOMLOE, 2020)). Des d'un punt de vista d'acció l'estratègia amb els col·lectius de baix consisteix en empoderar-los, promovent una consciència més clara de les opressions que pateixen (seguint Paulo Freire), i acompanyant-los per a que s'organitzin per a reclamar els seus drets;

- Qui són els **moviments socials** (moviments veïnals, moviments de base, col·lectius, organitzacions) que estan implicats en transformar aquesta violència, i quines estratègies fan servir? Aquesta anàlisi pot servir per a identificar amb quins actors té més sentit buscar aliances per a l'acció conjunta, i, potser, excloure'n d'altres per tenir plantjaments o estratègies massa diferents;
- Quins són els **actors institucionals** que tenen competències en la violència sobre la qual es vol treballar (principalment administracions locals, catalanes, estatals, europees). Es tracta aquí d'identificar les administracions a les quals interpellar per a que compleixin la seva obligació d'estar al costat de les persones a qui se'ls vulneren els drets.¹
- Quins són els **actors** (estatals, econòmics, etc.) **que es be-**

1 Potser algun lector o lectora ja ha identificat que aquesta classificació d'actors és prou semblant a la que es fa des de l'enfocament basat en drets humans i que identifica els Titulars de Drets (les persones que ostenten drets, que podrien relacionar-se amb les persones "de baix"), els Titulars de Responsabilitats (els actors - organitzacions, empreses, personal sanitari i docents, etc. - que d'alguna manera incideixen en el compliment de drets determinats) i els Titulars d'Obligacions (les institucions que tenen el deure de vetllar pel compliment d'aquest dret). La proposta amb quatre actors com la que es proposa a partir de la lectura d'articles de Jaume Botey permet, d'una banda, posar l'èmfasi no tant en els titulats de Drets (que són totes les persones), com en aquelles persones a qui se'ls vulnera més. Igualment, el fet de distingir moviments socials d'actors que es beneficien d'una violència permet dissenyar una estratègia diferenciada amb els actors que busquen l'assoliment d'un dret i els actors que el vulneren.

neficien de la violència directa, estructural o cultural, i quines són les seves pràctiques, quines són les seves bases de poder. La utilitat d'aquesta anàlisi rau no només en saber identificar les violències exercides, sinó també en comprendre quins són els mecanismes que utilitzen per a legitimar aquesta violència, i pensar com denunciar aquesta violència exercida i girar la truita al relat d'aquests actors;

Un primer pas de l'educació per la pau i de l'acció noviolenta, doncs, seria aprendre a analitzar la (violenta) realitat, tenint en compte, en primer lloc, com aquesta violència afecta a les persones de baix, i com empoderar-les per a convertir-les en motor de canvi.

Utopies per un futur improbable

Per passar de la violenta realitat a un futur millor, cal tenir una gran capacitat per a imaginar futurs diferents. Diu la periodista Montse Santolino que *"[e]n Jaume deia que totes les seves causes eren causes perdudes"* (2019, p. 95). Tot i així, la seva implicació en innumbrables iniciatives socials, locals i internacionals, indiquen una gran motivació – o, en les seves paraules – esperança, per a construir futurs diferents dels esperats.

Utopies: Com a historiador, Jaume Botey reivindica la importància d'estudiar pensament utòpic del passat, i ser conscients de com aquests han estat perseguits, des de Jesús i Espartac fins a Trotsky, passant per Joana d'Arc, Thomas More, Tomasso Campanella, Francis Bacon, Thomas Münzer, Comuna de Paris a la Revolució Francesa.... que *"[c]ensurant el present anuncien un futur millor i, en aquesta confrontació, posen de manifest la dialèctica entre sistema-antisistema, institució-protesta, poder-fe, polític-profeta"*. (Botey, 2008 p.12-13).

Com ressalta Jaume Botey, la defensa d'utopies sovint està penalitzada amb una repressió amb greus costos personals. En alguns casos, els costos tenen a veure amb l'ostracisme, perquè viure i practicar una realitat alternativa al sistema pot tenir alts costos

socials: *"La majoria d'ells van haver d'escollir entre l'obediència a la norma i l'obediència a la pròpia consciència. Obeir la consciència exigeix convenciment i una total llibertat i pobresa, perquè, qui ho fa, sap que haurà d'assumir greus conseqüències sociològiques i psicològiques, solitud, aïllament, descrèdit, viure en l'os-tracisme, i tal vegada posar en risc la pròpia vida."* (Botey, 2008, p.13). En massa casos, també, aquests costos són molt més durs, i tenen a veure amb el flagel, la tortura i l'execució.

Davant d'aquesta radicalitat, Jaume Botey (es) qüestiona sobre les limitacions de les possibilitats: *"No se sap mai on és la línia subtil que separa la radicalitat i les seves conseqüències, de la manca de decisió o covardia per les conseqüències"* (Botey, 2019, p. 19). En efecte, promoure utopies o realitats anti-sistema –com Jaume Botey va promoure promovent l'empoderament de població gitana al Camp de la Bota de Barcelona, o oferir un marc d'acció per a la objecció de Consciència a l'Hospitalet durant el franquisme– requereix de tanta determinació com responsabilitat.

Aquestes són també reflexions recollides des del pensament de la noviolència. Dels moviments utòpics noviolents, alguns dels més significatius han estat els impulsats per Henry David Thoreau amb Walden, o altres utopies posades en pràctica com el Hind Swaraj i el Programa constructiu de Gandhi², el Moviment del cinturó verd impulsat per Wangari Maathai, entre d'altres, la fi de l'Apartheid a Sudàfrica amb referents com Nelson Mandela i Desmond Tutu. Tots aquests activistes van patir la presó o altres formes de repressió.

En el camp de la noviolència, és freqüent reivindicar el sacrifici com a part de la noviolenta: Mohandas Gandhi, Martin Luther King, César Chavez, entre altres han argumentat que la disposició a patir violència i sacrificar-se forma part de l'acció noviolenta. Aquesta aposta pel sacrifici, però, ha estat qüestionada per

2 L'autora no omet que Mohandas Gandhi ha exercit abusos sexuals amb les dones joves, amb la seva pràctica habitual a partir de la mitjana edat, de forçar a dones joves a dormir nues amb ell, entre altres crítiques. Tot i reconeixent aquesta realitat, el Programa constructiu que va impulsar segueix sent un referent utòpic de la noviolència.

corrents feministes de la noviolència, que posen en entredit la seva legitimitat i la utilitat *"no ens hauríem de malfiar quan uns homes ens diuen que el sofriment és bo? ¿Hauria acceptat Gandhi que els anglesos li diguessin això o ho hauria acceptat Martin Luther King de la gent blanca? No, el que compta és que només nosaltres mateixes podem decidir quin preu estem disposades a pagar en cada cas per la causa en qüestió (...). Nosaltres també estem disposades a sofrir, però no busquem el sofriment com un fet valuós per si mateix; pensem que fer-ho és una forma de masculisme."* (Grup d'Estudi sobre feminisme i noviolència, 2017, p.53). Així, les utopies ens obliguen no només a somniar futurs alternatius (i improbables), sinó també a calibrar el grau de radicalitat i de compromís personal que impliquen, per tal de minimitzar-ne el dany sobre les persones.

Futurs improbables: L'aportació de les utopies és que articulen futurs alternatius als que es pot preveure amb la inèrcia de la passivitat social i política. Com argumenta Jaume Botey en el següent fragment, la inacció porta a un futur que, amb tota probabilitat, seguirà reproduint grans dosis de violència. *"Estem necessàriament abocats a l'improbable. Ni creences ni ciència poden controlar el futur. Si l'acumulació de la ciència ens donés la certesa del final feliç, no ens caldria l'esperança. Tindríem la certesa. Per això, quan es parla de les incògnites del futur, del què fer o amb quins instruments, en el fons estem parlant de l'esperança. Perquè el camí més probable que la ciència o el capital sense control seguirien seria el de la destrucció, mentre que l'improbable obre la possibilitat del Bon Viure, el de la humanitat reconciliada. L'esperança es fonamenta en les possibilitats humanes encara amagades però sempre a punt, i se situa en allò humanament no probable"* (Botey citat per Villanueva, 2018, p. 13). Cal per tant una acció decidida per a construir futurs improbables, basada en l'esperança i en reconèixer les capacitats de cada persona i col·lectiu.

En el camp de l'educació per la pau, una persona amb una petjada important en el reconeixement de futurs improbables és la investigadora noruega Elise Boulding. Partint de la premissa que les societats que tenen imatges positives de si mateixes tenen més

probabilitat d'actuar de forma creativa i buscar futurs alternatius des del present, Elise Boulding, va dedicar part de la seva vida a facilitar espais de reflexió on els participants havien de seguir tres passos (Boulding, 1988): En primer lloc, imaginar un futur on no existissin les armes, d'aquí a 30 anys, el més diferent possible a la situació actual, i detallar com es concretaria; en segon lloc, dibuixar una línia del temps i marcar-hi quins serien els passos necessaris per arribar a aquesta situació, des del futur fins al present, establint, d'aquesta manera un calendari de canvis; i en tercer lloc, finalment, concretar quins seran els compromisos individuals i col·lectius, per a propiciar aquest canvi. Segons l'autora, l'educació ha de relativitzar el pes que té l'aprenentatge de dades, i reforçar la imaginació i el pensament creatiu, per a pensar futurs alternatius. Igualment, una de les aportacions d'Elise Boulding i del seu marit Kenneth Boulding, també, ha estat la reflexió sobre la possibilitat. Basant-se en l'aforisme del seu marit "si existeix, és que és possible", Elise Boulding convida a tot i tota constructora de pau a creure en totes les possibilitats, malgrat semblin improbables.

Un altre factor que ressalta Elise Boulding, i en el que es troba amb Jaume Botey, és en la coherència en els fets, i la importància de reduir el ritme per a escoltar i discenir allò més important: *"Ens cal recuperar la veritat en les actituds a l'estil de les tradicions dels pobles primitius, la veritat senzilla que parla amb els fets. I sobretot ens cal el silenci de tot allò que atabala, recuperar la capacitat d'escoltar-nos, de fugir del soroll del mòbil que infantilitza, del consum al servei de les multinacionals, del show-business dels noticiaris i majoria de programes, de l'última recepta per estalviar, fins i tot de l'anar a corre-cuita d'una punta a l'altra creient que tot el món depèn de nosaltres"* (Botey, citat a Corominas i Vicens, 2018). Botey, com Boulding, conviden a que la immediatesa no esborri la capacitat d'imaginar el llarg termini.

Esperança: Finalment, un requisit per a fer realitat utopies i futurs improbables són les grans dosis d'esperança. Segons Jaume Botey, l'esperança té dues dimensions: la invitació a "caminar vers", que facilita una direcció, i la consciència de l'"encara no", la comprensió de que cal estar preparats per les frustracions que

depararà el camí (Botey, 2008, p.8). Pel que fa al camí, Jaume Botey ressaltava que l'esperança ha de tenir una direcció: "*L'esperança només és plena si el desig que la fonamenta està "orientat vers". Si no hi ha orientació, si a cada cruïlla tot és possible, si no hi ha valors que fonamentin les alternatives, si tot és banal i qual-sevol camí és efímer, si hi ha llibertat sense contingut, en lloc d'esperança el que hi ha és buidor i perplexitat*". (Botey, 2008 p.8). És important, doncs, reconèixer els valors més profunds i les motivacions més engrescadores de les persones per a actuar.

D'altra banda, el revers de l'esperança i els valors i la motivació que la mouen és el reconeixement de la desesperança, de la frustració. El reconeixement de que en el camí que "encara no" es fa realitat, l'esperança no serà infinita, i hi haurà moments foscos, que s'han d'anticipar i pels quals cal preparar-se: "*Hi ha signes per a creure que "un altre món és possible". Les oscil·lacions esperança-decepció, fracàs-utopia, són una constant en l'Església i fora d'ella. Convé rebaixar entusiasmes i desànim vers una sàvia relativització dels moments alts i dels moments baixos.*" (Botey, 2008 p.6)

Proposta educativa per a imaginar futurs improbables:

Per tal de revifar l'esperança i visualitzar futurs improbables però desitjables, pot ser d'ajut, doncs, fer l'exercici de visualitzar el futur que obtindrem si ens deixem portar per la inèrcia del sistema, i el futur que podem obtenir si ens organitzem, reflexionant sobre les preguntes i omplint, en grup, la Taula 1.

Així, es proposa que el grup d'alumnes o d'activistes es plantegin les preguntes del quadre i les responguin primer individualment, i després col·lectivament. Com es tracta de futurs improbables, l'exercici no consisteix en imaginar el que és factible aconseguir, sinó en somniar, de moment, la situació òptima desitjada.³

³ La reflexió es pot aplicar en genèric (quin món volem), però també referent a problemàtiques concretes, com la pobresa energètica, la compra-venda d'armes, els paradisos fiscals, etc.

Un cop tinguem una visió més clara del futur esperat, llavors ja toca organitzar-se per a l'acció.

Taula 1. Anàlisi de futurs probable i improbable (però desitjable)

Futur probable	Futur improbable però desitjable
Què succeirà si no canviem res?	Quin és el teu/nostre futur desitjat?
Quines violències (directes, estructurals i culturals) es reproduiran?	Què NO hi hauria en aquest futur? Què SI hi hauria?

Font: Elaboració pròpia inspirada en textos de Jaume Botey.

Acció

Finalment, de cara a construir futurs improbables, cal un mètode. Dels escrits de Jaume Botey, i sobretot de la seva pràctica activista, se n'identifiquen moltes recomanacions. En destaquem aquí tres, relatives a la importància de desenvolupar una consciència crítica per a qüestionar la realitat; d'empoderar als grups i les persones per a que s'autoorganitzin i treballin en xarxa autònomament; i de dialogar amb la diferència.

Consciència crítica i ètica: En tant que docent, Jaume Botey es va preocupar per promoure el pensament crític del seu alumnat, de comprendre factors causants de les desigualtats i les violències al món. Aquest pensament crític, però, ha d'anar acompanyat d'un desenvolupament moral, una consciència crítica dels propis valors. Com explica Rosa Maria Pujol, docent a la UAB: *"Més enllà de les dificultats habituals de valorar l'adquisició d'uns coneixements acadèmics, [Jaume Botey] considerava que per a un professor el més difícil d'avaluar és el nivell de construcció de noves mirades, els avenços en l'evolució dels valors que emmarquen els esdeveniments, el desenvolupament afectiu i el grau de sensibilitat i vivència estètica sobre els mateixos, en definitiva els*

criteris ètics que acaben configurant la personalitat dels estudiants i els ajuden a situar-se en la societat." (Botey, citat a Pujol, 2019, p. 68)

Vàries corrents del pensament crític, igualment, associen les habilitats de pensament crític amb la consciència dels propis valors. És el cas de la filosofia 3/18, o filosofia per infants, que reivindica el pensament crític, creatiu (enfocat a la imaginació i l'acció) i curós (empàtic amb les altres persones). Aquesta consciència crítica i ètica són un requisit inicial per a l'acció. Però com que la crítica serveix de poc si no va associada a un esforç de transformació, aquestes corrents conviden alhora, no només a pensar sinó a actuar d'acord amb els propis valors.

Diàleg amb la diferència: Sovint, el pensament crític es construeix a partir d'un diàleg obert, capaç d'entendre el punt de vista des d'on parla l'altra persona, i autocrític. En un context tan tens com el "Procés" independentista a Catalunya del 2017 en endavant, Botey afirma "No és possible liderar un procés d'aquesta envergadura sense utilitzar paraules que sumin, des de la proximitat a l'adversari com a estratègia, des de la no-violència, des de la confiança, o des del reconeixement dels avenços que es fan en el diàleg, per petits que siguin. El "nosaltres tenim la raó sempre" no s'hi val." (Botey citat a Villanueva, 2018, p.18). Així, el diàleg ha de permetre superar els biaixos identitaris del grup del qual sento que formo part (endogrup, "nosaltres") i del que sento que no formo part (exogrup, "ells").

El diàleg pot ser poderós, però no en qualsevol cas, sinó quan se'n donen les condicions. Al final del conflicte armat al País Basc (2011). Botey va mantenir la importància d'un diàleg, però un de veritable: *"el diàleg té determinades condicions perquè sigui fecund: cal reconèixer la part de raó de cadascuna de les parts i cal que totes elles reconeixin els errors comesos. Alhora, no es pot pensar en la pau si no dialoguen tots els implicats. Per construir cal que hi hagi diàleg sense exclusions amb totes les parts implicades."* (Botey citat a Pujol, 2019, p. 70). Així, el diàleg ha d'implicar la voluntat de comprensió de l'Altre i l'autocrítica i ha de ser el màxim d'inclusiu amb les diferents visions.

Empoderament i treball en xarxa: Una altra de les habilitats sabudes de Jaume Botey, molt lligada al diàleg i l'acceptació de la diversitat era el d'engrescar a persones a assumir responsabilitats, i d'articular actors i col·lectius per a generar xarxes amb objectius comuns. L'activista hospitalenca per la solidaritat internacional Montse Santolino explica com després de facilitar espais de trobada entre col·lectius ben diferents, *"en Jaume ja sortia del mig i deixava que aquells a qui havia embolicat es fessin càrrec del que fos: era la manera boteyriana de crear teixit associatiu. (...) Capaç de relacionar-ho tot i liderant sempre de manera discreta, i fent xarxa arreu: una de les poques persones de la ciutat que era tan ben rebut als actes de les cases okupades com dels centres parroquials."* (Santolino, 2019, p. 94)

Aquí, com el mateix Jaume Botey identifica, en l'activisme ens trobem davant d'un dilema entre la identitat i el pluralisme: un dels factors que aglutina els moviments és el fet de compartir una identitat comuna. Si aquest pluralisme és massa endogàmic, però, pot arribar a ofegar una agrupació. Igualment, massa pluralisme pot dificultar la definició d'objectius comuns assumibles i significatius per a tothom. Cal, per tant, que en la construcció de xarxes, es busqui un equilibri adequat entre la identitat i el pluralisme.

En una línia semblant, el mediador de conflictes John Paul Lederach destaca que el treball de construir la pau requereix "la capacitat de persones individuals i comunitats d'imaginar-se a si mateixes en una xarxa de relacions, inclús amb els seus enemics (...) un conjunt més ampli de relacions interdependents" (Lederach, 2007, p.69). En efecte, la creació de xarxes amplies requereix ser capaç de superar les diferències en alguns aspectes, i buscar aliances estratègiques, per promoure objectius concrets. Però l'àmbit de la noviolència identifica com un dels reptes pràctics el fet de conformar xarxes inclusives però alhora operatives. Inclusives pel fet de ser plurals en la diversitat (relativa) d'objectius i pràctiques, però operatives per a que aquesta diversitat no impossibiliti la presa de decisions o l'acció conjunta (Popovic et al., 2008, p.88).

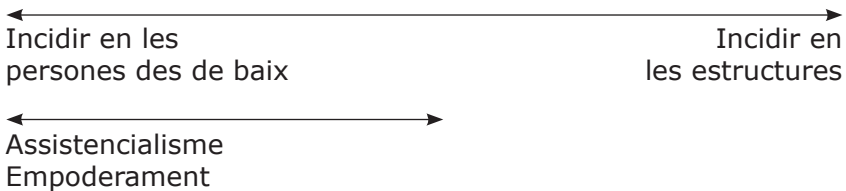
Proposta educativa per a actuar:

Tenint en compte que les energies de les persones i dels col·lectius són limitades, i que les estratègies de canvi són més efectives quan estan ben definides i són compartides pel grup, és útil dedicar un temps a fer explícits els objectius i l'estratègia esperada. Sigui a l'escola, en l'entorn no formal o en el comunitari, val la pena invertir temps en discutir com autorganitzar-se, preveure el tipus de participació interna esperat (quina diversitat de col·lectius esperem incloure, sabent que a major diversitat més abast, però també més dificultat de prendre decisions) i quin tipus d'incidència externa es vol fer.

Taula 2. Anàlisi dels posicionaments per a definir criteris d'acció

Objectius

Fins a quin punt ens volem centrar en tenir cura de les persones "de baix", les invisibles i desheretades o en les estructures? I, en cas de prioritzar les de baix, fins a quin punt prioritzem la satisfacció de les necessitats bàsiques (assistencialisme) o al seva consciència social, i política i la seva capacitat d'autoorganització (empoderament).

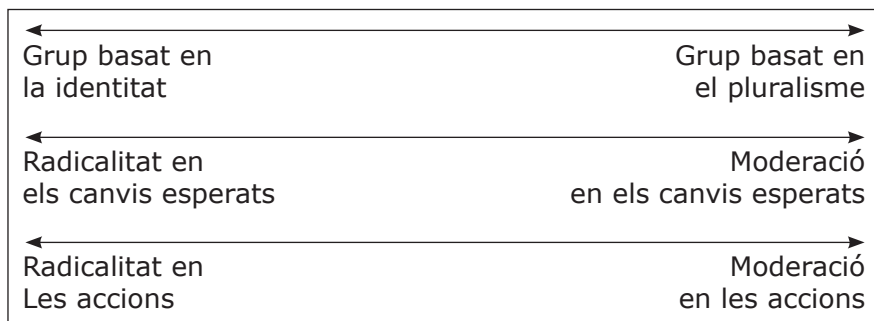
Estratègia

Fins a quin punt busquem una estratègia més radical o més orientada a buscar públics amplis? Busquem que el nostre grup sigui un grup d'afinitat, amb molta confiança, una certa endogàmia i una identitat comuna forta, o més aviat un grup ampli, més plural, on pugui cabre més persones i col·lectius, però on hi haurà més di-

versitat de visions i caldrà dedicar més esforços a negociar i posar-se d'acord?

Pel que fa a la radicalitat/moderació dels canvis esperats, es tracta de valorar fins a quin punt es prioritza apuntar cap a un canvi molt radical, assumible per una minoria, i que poden portar a l'òstracisme, o uns canvis més moderats, menys ambiciosos, que puguin ser assumits per més persones o col·lectius. Per valorar-ho, es poden reprendre les idees de "futurs improbables però desitjables" que s'hagin tingut (veure la Taula 1), i discutir els objectius en base a propostes reals.

Pel que fa a la radicalitat/moderació de les accions, finalment, i de forma semblant al punt anterior, es proposa valorar si es prioritza fer accions més arriscades (amb possibles riscos legals) i més visibles mediàticament, o accions més habituals, amb menys riscos, en les que sectors més grans de població es puguin sumar.⁴

Font: Elaboració pròpia inspirada en textos de Jaume Botey.

L'activitat consisteix, per a cadascuna de les fletxes, discutir en grup quin posicionament volem adoptar referent a cadascun dels

4 Per a fer aquest exercici, pot ser útil ordenar diferents tipus d'accions de més a menys radicals, i ubicar-les per ordre en l'eix de les accions. Per a fer-ho, es poden pre-seleccionar exemples del llistat de les 198 accions noviolentes de Gene Sharp: https://lluitanoviolenca.cat/sites/noviolenca/files/pdf/198_metodes_de_lluita_noviolenca__gene_sharp.pdf

154) CULTURA DE PAU. El llegat de Jaume Botey i Vallès

eixos, i que aquesta discussió faciliti la prioritització dels objectius i de les estratègies que es volen prioritzar.

Al llarg de la seva vida, de la seva pràctica docent i en els seus escrits, Jaume Botey ha combinat una denúncia ferma per les violències associades al sistema econòmic i polític que abandona "als de baix", amb una visió esperançad(or)a del futur improbable i una habilitat per a fer compatibles objectius i aliances dialogades i àmplies. L'anàlisi de les seves aportacions permeten construir un marc d'anàlisi útil per a estructurar noves causes, nous moviments i noves agrupacions. Confiam que aquests marcs inspirin a velles i noves generacions a seguir comproment-nos a canviar totes aquelles situacions injustes i violentes, tal com va inspirar en Jaume Botey.

Bibliografia

Botey, Jaume (2008). "Construir l'esperança". Quaderns Cristianisme i Justícia nº 154. https://www.cristianismeijusticia.net/sites/default/files/pdf/ct154_0.pdf

Botey, Jaume (2019). "Jaume Botey i Vallès "La veritat com a trobada"". *Quaderns d'estudi*, 2019, Núm. 33, p. 11-23. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/369110>

Boulding, Elise (1988). Image and Action in Peace Building. *Journal of Social Issues*. Volume44, Issue2, Summer 1988, pp. 17-37.

CDA (2013), *Reflecting on Peace Practice. Participant Training Manual*. CDA; Cambridge, MA. <http://cdacollaborative.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/01/Reflecting-on-Peace-Practice-1-Participant-Training-Manual.pdf>

Corominas, Jordi i Vicens, Joan Albert (2018). "A Jaume Botey i Vallès, In memoriam". *Revista Perifèria*. <https://www.revistaperiferia.org/uploads/2/5/0/8/25082791/a-jaume-botey-i-valles-in-memoriam.pdf>

Galtung, Johan (2003). Paz por medios pacíficos. Paz y conflicto, desarrollo y civilización. Bilbao: Bakeaz/Gernika Gogoratzuz.

Grup d'Estudi sobre Feminisme i Noviolència (2017) *Lliguem caps: feminisme i noviolència*. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau; Líniazero. <https://www.icip.cat/wp-content/uploads/2021/01/EINES-21-PDF.pdf>

Lederach, John Paul (1998). Constuyendo la paz. Reconciliación sostenible en sociedades divididas. Bakeaz – Gernika Gogoratzuz. <https://www.gernikagogoratzuz.org/portfolio-item/construyendo-paz-reconciliacion-sostenible-ciudades-divididas-lederach/>

Lederach, John Paul (2007). La Imaginación Moral. El arte y el alma de la construcción de paz. Bakeaz – Gernika Gogoratzuz. <https://www.gernikagogoratzuz.org/wp-content/uploads/2020/04/RG09-la-imaginacion-moral.pdf>

Popovic, Srdja et al. (2007). CANVAS core currículum: A guide to effective nonviolent struggle. Students book. CANVAS. https://canvasopedia.org/wp-content/uploads/2020/12/CANVAS-Core-Curriculum_EN-compressed_compressed-compressed.pdf

Pujol, Rosa Maria (2019). "En Jaume Botey educador: Una mirada personal" *Quaderns d'estudi*, 2019, Núm. 33, p.64-78. <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/369113/462917>

Santolino, Montse (2019). "Una mirada des de l'Hospitalet: Jaume, mestre proper, padrí del moviment solidari". *Quaderns d'estudi*, 2019, Núm. 33, p. 92-96, <https://raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/369207>

Villanueva, Maria (2018). "Jaume Botey i Vallès, un lluitador per la pau". Lliurament del 50è Memorial Joan XXIII (2017). https://www.revistaperiferia.org/uploads/2/5/0/8/25082791/jaume_botey_i_valle%CC%80s.pdf